

GEBEI SÁNDOR

Erdélyi–oroszl kapcsolatok a XVII. században

A XVII. századi erdélyi–oroszl kapcsolatok kizárólag politikai természetűek voltak, sőt, tematikájára nézve igen szűk területre korlátozódtak. Konkrétan: ezek a kapcsolatok a lengyel királyválasztásokkal hozhatóak összefüggésbe. Miután a Rzeczpospolita (a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság) választásos monarchiaként működött 1572, azaz, a Jagelló-dinasztia kihalása után, a lengyel királyválasztásokkor minden alkalommal felbukkant a trónjelöltek között a lengyel-litván állammal valamen??nyi szomszédos állam uralkodója, vagy azok családtagjai. Így történt ez például 1574–1575-ben is, amikor a kilenc királyjelölt között ott találjuk Báthori István erdélyi fejedelmet, de IV. Iván orosz cárt is. Báthori István – elfogultság nélkül kijelenthetjük –, a Rzeczpospolita legsikeresebb uralkodójának bizonyult. Elismerségét és népszerűségét lengyel – litván alattvalóinál azokkal a katonai győzelmekkel alapozta meg, amelyeket éppen IV. Ivánnal szemben Livóniában ért el. Ő valóban a Rzeczpospolita királya volt, – ahogyan azt egyszer a lengyel főuraknak dühösen odavetette – ő senkinek „se faragott, se festett bábuja” („non fictus neque pictus”).¹ A Báthori-hagyomány – ti. a lengyel korona megszerzésének esélye – mindvégig kísértette az erdélyi fejedelmeket Báthori Gáboron, Bethlen Gáboron át a Rákócziakkal bezárólag.

Az erdélyi és az orosz külpolitikának egyaránt célterületet jelentő Lengyelországban, a lengyel korona ügyében újra keresztezték egymást az erdélyi és az orosz törekvések.

1655 végén úgy látszott, hogy a Rzeczpospolita a végnapjait éli. X. Károly Gusztáv svéd király (1654–1660) csapatai nemcsak Varsót, de Krakkót is elfoglalták, Alekszej Mihajlovics cár (1645–1676) és Bogdan Hmelnyickij kozákhetman (1648–1657) egyesített hadai Litvániát hódoltatták. A szlávok felszabadítása és egyesítése, illetve egyesülése jel-szavaival folytatott sikeres háború következtében az orosz cár a Nagy-Oroszlország uralkodója titulását önkényesen „*Kis- és Fehér-Oroszlország*” uralkodójának titulásával egészítette ki, sőt igényt formált „a Litván Nagyfejedelemség, Volhínia, Podólia uralkodója” címre is.² János Kázmér lengyel király – litván nagyfejedelem (1648–1668) országaiból kiűzve, az „özönvíz” (potop) elől menekülve, a császári Sziléziában talált magának ideiglenes menedéket. Ezzel a tettevel megsértette a Rzeczpospolita alkotmányát, de jure elveszítette országát és koronáját. Lengyelország és Litvánia sorsa beteljesedni látszott, mert az állam

totális megsemmisítését tervező svéd–erdélyi–kozák koalíció tárgyalásai is a sikeres befejezéshez közeledtek.

Ebben a kilátástalan helyzetben János Kázmér király a diplomácia eszközeivel próbálta kompenzálni a háborús veszteségeket. Köveit Európa fővárosaiba parancsolta: a háborúban közvetlenül érintett országokkal fegyverszünetről egyezkedtek a királyi megbízottak, a háborúból kimaradt országoktól pedig katonai segítséget, vagy zsoldosok felfogadásához szükséges kölcsönöket igyekeztek beszerezni. Viszonzásképpen mindig a legkedvezőbb és a legcsábítóbb ajánlattal kecsegtették a tárgyalópartnereket: a lengyel koronát ajánlgatták „megvételre”. A bécsi, a gyulafehérvári, a berlini udvarok egy és ugyanazon időben törhették a fejüket Lengyelország további sorsán.³

A lengyel koronahetman, Stanisław Potocki azzal áltatta II. Rákóczi György fejedelmet, hogy leginkább őt szeretnék királyuknak, s erre „*maga az egész Russiával* (értsd: Ukrajna – G. S.) *és több nagy complex rendekkel kész volna kedveskedni és szolgálni*” (kiemelés tőlem – G. S.), – mindössze a részletek tisztázására lenne szükség.⁴ Mikes Mihály erdélyi kancellár Potocki koronahetmannal Lublinban már a konkrétumokról egyezkedve azt vizsgálta, hogy hogyan lehetne a király és a fejedelem érdekeit összeegyeztetni olyan formában, hogy „mind az király ő felsége regimenje (uralma) fen maradna illibate (csorbítatlanul), és mind az méltóságos fejedelem ő nagysága contentálódhatnék”. Elfogadná-e a fejedelem – érdeklődött Potocki – az uralkodás megosztását (in consortium regiminis)? Elképzelése (elképzelésük) szerint a „közös uralkodás” – lengyel módra – ekképpen nézett volna ki: János Kázmér, királyi méltósága és uralkodása érintetlen marad(na), Rákóczi pedig társuralkodóként, de facto mint második ember, megtisztítja az országot az ellenségtől.⁵ Jerzy Sebastian Lubomirski, a korona főmarsallja a Rzeczpospolita megmentését ugyancsak Rákóczitól remélte. Rákóczi „trónkövetkezése teljes épségben tartása mellett” az azonnali segélyért Kelet-Galícia vagy Podgorze egy részének átengedése lesz a fizetség – ígérte az egyébként távoli Rákóczi rokon.⁶

II. Rákóczi György és közvetlen környezete ebből a szituációból a legnagyobb haszon elérésére törekedett. Mikes Mihály kancellár egyenesen azt tanácsolta a fejedelemnek: „...*Nagyságod kezében levén penig az fegyver, élhetne legitima autoritásával. Es plures adorant solem orientem, quam occidentem*”. (Többen imádják a felkelő, mint a lemenő napot – kiemelés tőlem – G. S.).⁷ Rákóczi másik bizalmasa, Kemény János ugyancsak elérhetőnek mondta a koronát: „*Kasimir király ha maga restitutiojához nem bízik, bizonyonnyal hiszem – állította határozottan –, inkább kívánja Nagyságod előmenetelit, mintsem Svecusét, sőt császár is inkább annál annak, nem szeretetből, hanem hogy a svecusok potentiáját*

félvén, akarja, ha ez úton Nagyságod is összevesz svecussal” (kiemelés tőlem – G. S.).⁸

Ez az élénk erdélyi–lengyel diplomáciai mozgás nem kerülte el Hmelnyickij hetman figyelmét sem, ráadásul a tárgyalások érdemi részéről is pontos információkkal rendelkezett. A lengyelek diplomáciai próbálkozásairól és ajánlatairól szóló híreket futárpostán továbbította Moszkvába. A Ijachok „pénzért és katonáért küldtek” Rákóczihoz – jelentette a kozák hetman a cárnak –, hogy folytathassák a svédek elleni háborújukat, s azt „ígérik, hogy Rákóczi fejedelem János Kázmér halála után a királyságot elnyeri, vagy ha Rákóczi városokat szeretne, akkor városokat adnak neki zálogul”.⁹

Ily módon, a cári udvar már 1656 őszén közvetlen adatokkal rendelkezett a lengyel trón elnyeréséért folyó vetélkedésről. Amíg Hmelnyickij az Erdélyben zajló alkudozásokról jelentett Moszkvának, addig a litván nagyhetman Korwin Gosiewski az Európa-szerte keringő elképzeléseket osztotta meg a cári udvarral. Ezek szerint III. Ferdinánd császár (1637–1657) a fiának szeretné a lengyel királyságot, ám bár olyan hír is felröppent, hogy a bajor választófejedelem se utasítaná vissza a lengyel koronát – állította Gosiewski. Tudósításából az is kiderült, hogy a korona sorsa ténylegesen az ütöképes hadak parancsnokaitól, Stanisław Koniecpolskitól és Stefan Czarnieckitől függ. Amennyiben sikerül megnyerni őket és elkötelezik magukat a cár őfelsége mellett, a lengyel királyi cím biztosan Alekszej Mihajlovics titulusai között fog szerepelni – ígérte a litván főúr.¹⁰

Litvániában az 1656. év eleje meghozta az áhított fegyverszünetet, miután Alekszej Mihajlovics cár elfogadta III. Ferdinánd császár békeközvetítő misszióját, belegyezett abba, hogy a lengyel–orosz delegációk a békekötés feltételeiről tárgyalásokat kezdjenek Vlnóban (Wilno). Oroszország szívesen fogadta a császár mediatorságát, mert a katonailag már összeomlott Rzeczpospolita helyett a veszélyes Svédországra koncentrálnak. A béketárgyalások megindulásának előfeltételeként csupán azt kötötte ki a cári politikai vezetés, hogy Lengyelország külön békéről nem alkudozhat Svédországgal Oroszország beleegyezése nélkül, illetve Lengyelország elismeri Oroszország Svédország elleni háborújának jogosságát, amennyiben svéd támadás érne a cár országát.¹¹

A vilnai tárgyalásokra való készülődés komoly nyugtalanságot keltett a kozák fővárosban, Csigirinben.¹² Először is azért, mert a Zaporozsjei Had véleményének mellőzésével határoztak a cári udvarban a kapcsolatfelvételtől, másodszer azért, mert az orosz külpolitikai irányváltást, a befejezetlen háború új háborúval való felcserélését Ukrajnában egyáltalán nem helyeselték, harmadszor pedig azért, mert Vlnóban nem lehetett biztos tárgyalási eredményekre számítani. A kozák vezetőket ez utóbbi

körülmény különösen aggasztotta. Példának okáért: mi lesz a sorsa a Zaporozsjei Hadnak, ha Vlnóban megegyezés születik Lengyelország és Oroszország között? Ukrajna visszakerül Lengyelországhoz, avagy érvényben marad az 1654. évi Oroszországhoz való csatlakozása? Vagy netán mindkettőjünkkel fegyveres harcra kényszerül? Abban az esetben, ha nem születne megállapodás a konferencián, akkor a Zaporozsjei Had köteles lesz mind Lengyelország, mind Svédország ellen harcolni Oroszország oldalán?

II. Rákóczi György 1656. június végén Konstantinápolyon keresztül értesült az erdélyi külpolitikát negatívan befolyásoló (vilnai) eseményről.¹³ Rákóczi tudniillik rádöbrent arra, hogy ha a kozákok is kiegyeznek a lengyelekkel Vlnóban, akkor a királyi ambíciók hiábavalóak, a lengyel koronáról szőtt álmai szertefoszlanak, sőt, azt sem lehetett kizárni, hogy újjáalakul a Zaporozsjei Had – Krím szövetség kifejezetten az Erdélyi Fejedelemség és a román vajdaságok fenyegetésére.

A fentiek alapján érthető, hogy a vilnai konferencia bejelentése már önmagában is milyen feszültségeket teremtett a térségben. Nem véletlen, hiszen Vlnó gyökeresen megváltoztathatta az eddigi külpolitikai konstrukciókat, s minden érdekelt félnek a mindent, vagy a semmit jelenthette. A vilnai tárgyalások (1656. augusztus 17 – november 3.) részleteitől itt és most el kell tekintenünk.¹⁴ A konferencia napjai meddő vitákkal, kölcsönös vádaskodásokkal és parázs veszekedésekkel teltek, mígnem augusztus 28-án az orosz küldöttség vezetője, Nyikita Odojevszkij bojár váratlan kérdéssel fordult a királyi delegáltakhoz: „*Miért nem kérdezhettek meg őt (János Kázmért – G. S.), hogy megengedi-e nektek, hogy utódjául a cárt és fiát válasszátok királynak* (kiemelés tőlem – G. S.)...” Ez számtalan előnnyel járna mindkét országnak, minden ellenségeskedés megszűnne, nem lenne többé értelme egyes „provinciák” hovatarozásáról vitatkozni. „Ha ezt a javaslatot elfogadjátok, akkor mi mindenben azonnal megegyezünk” – zárta beszédét a cár képviselője.¹⁵

János Kázmér delegátusai megdöbbenéssel hallgatták a cáriak felvetését, majd közölték: „ez a dolog teljesen új számunkra, de törvényeink ellen való”, mert a király él, s „életében nem gondolhatunk más utódra”. Különben is, fölösleges a királyválasztásról beszélni addig, amíg a béketárgyalások be sem fejeződtek: „... ha befejeztük az egyiket, akkor kőn??nyebben foghatunk a másikhoz” – próbáltak manőverezni a lengyel, litván megbízottak.¹⁶ III. Ferdinánd császár képviselői, mint békeközvetítők (Allegetti di Allegetto jezsuita szerzetes, Johann Dietrich von Lorbach) egyértelműen a lengyelek segítségére keltek, amikor „az ügyek szétválasztásának a szükségességéről” beszéltek.¹⁷ Odojevszkij viszont azzal érvelt, hogy a cár királlyá választásának problémája elválaszthatatlan a békekötéstől, majd engedékenyen azt is

megjegyezte: cár öfelsége a királyi cím fejében visszaszolgáltatná Litvániát Lengyelországnak, vis??szaszerezné Lengyel–Livóniát a svédektől és „együttes erővel” Svédországot is engedelmességre kényszeríthetnék.¹⁸

Annak ellenére, hogy a tárgyaló felek nap mint nap a tárgyalások fel-függesztésével fenyegetőztek, nem szakadtak meg a konzultációk. Végül János Kázmér lengyel király pozitív választ adott Alekszej Mihajlovics cár „ötletére”, vagyis nem ellenezte lengyel királlyá történő megválasztását, ám engedékenységét megtoldotta egy látszólag jelentéktelen félmondat: „*a szejm engedélye nélkül nem dönthető el a kérdés*” (kiemelés tőlem – G. S.).¹⁹ Értelmezzük csak ezt a félmondatot! A szejm de jure csak abban az esetben minősül legitim szejmnek, ha a Litván Nagyfejedelemiség képviselői is részt vesznek a parlament munkájában. Igen ám, de a Litván Nagyfejedelemiséget, a Rzeczpospolita keleti részét Oroszország 1655 folyamán elhódította Lengyelországtól. Tehát, a szejm összehívásának feltétele nem más, mint az orosz cár fennhatósága alatti területek visszaszolgáltatása. A lengyel király elfogadhatatlan feltételhez kötött engedékenységére Alekszej Mihajlovics cár Litvánia felosztására tett javaslattal válaszolt. Oroszország „végleges és visszavonhatatlan” ajánlata úgy hangzott, hogy csak ő maga, a cár legyen a lengyel király, utódai nem, ám Lengyelország örök időkre mondjon le Ukrajnáról és a kozákokról, továbbá Litvánia egy részéről.²⁰

Miközben a lengyel királyi delegátusok a cári annexió ellen határozottan protestáltak, legrejtettebb gondolataikat mégis megosztották a császári közvetítőkkel. „Ha a kozákok önként hozzánk állnának, akkor a tatárok segítségével elegendő erőnk lenne ahhoz, hogy visszaverjük a moszkovitákat és a svédeket – latolgatták a lehetőségeket a lengyelek –, de ha ez nincs, akkor kényszerűségből, közülük az egyikkel meg kell egyeznünk, és mi inkább a moszkovitákat választjuk, mint a svédeket. Erre viszont más eszköz nincs, mint a (király) választás”.²¹ Igazat kell adnunk Cyprian P. Brostowski litván referendariusnak, a vilnai napló rögzítőjének, aki igen elégedett volt a királyi delegáció rugalmas tárgyalásvezetésével: „... mi oly sikeresen képviseltük ezt a (vita) tárgyat és vertük vissza ellenvetéseiket”, hogy végül az oroszok beadták derekukat – jegyezte meg Brostowski – „... ezt az ügyet elhalasztottuk a szejm elé, ahová cár öfelsége követeit elküldi (kiemelés tőlem – G. S.)”.²² A litván fővárosból a cári küldöttség is elégedetten távozott. Odojevszkijék annak örültek, hogy Alekszej Mihajlovics cár lengyel királlyá való választásának ára egy minimális területi kompenzáció lesz. Vissza is szolgáltatták János Kázmérnak a „litván nagyfejedelem” cím használatának jogát, Alekszej Mihajlovics cár pedig „Kis- és Fehér-Oroszország cárja” títullussal egészíthette ki aláírását. Akárhogyan is értékelték saját teljesítmé-

nyüket a cári diplomaták és tanácsadók, nagyot hibáztak. Akkor követték el súlyos, később jóvátehetetlennek minősülő hibájukat, amikor nem figyeltek fel a szejm összehívásának jogi feltételeire, jogi bonyodalmaira. Másodszor pedig akkor vétettek durva hibát, amikor az ukrainai kozák problémáról úgy beszéltek, mint egy jelentéktelen ügyről, ráadásul megalázták és vérig sértették a Vlnóban megjelent, de a tárgyalóasztalhoz nem bocsájtott kozák képviselőket. Róluk Nyikita Odojevszkij bojár, a cár főkövete Jan Kazimierz Krasiński lengyel főkövetnek megvetéssel nyilatkozott: *„ez olyan nép, amely sem veletek, sem velünk békében élni nem tud, és idejekorán keres magának újabb védelmezőt, vagy a svédet vagy Rákóczit – jelentette ki Odojevszkij –, valamelyikkel egyesülve nektek is, nekünk is veszélyesekké válhatnak; előlük, mint a veszett kutyától, menekülni kell (kiemelés tőlem – G. S.)”*.²³

Hmelnycikij hetman óvatos és ravasz politikus lévén már a vilnói tárgyalások idején megkezdte az előkészületeket egy esetleges hátrányos döntés kivédésére. 1656 októberében „a hetmannál minden előljáró ember és ezeres” bizalmas tanácskozássra gyűlt össze”, s itt titkos határozattal a Zaporozsjei Had mozgósításáról döntöttek.²⁴ A kozák fővárosban, Csigirinben tartózkodó Andrej Buturlin kijevi orosz vajdának sikerült a részletekre is fényt derítenie. A hetmant kétségek gyötrik – árulkodott egy kozák ezereskapitány a cár emberének –, tart a cártól, bizonyára valamit forral Ukrajna ellen. Gyanúját arra alapozza a hetman, hogy Vlnóban a kozák várokozásokkal ellentétesen alakulnak az ügyek. Rossz előérzete azt súgja, hogy „a cár kiszolgáltatta őket a lengyel királynak”. Ezért a hetman Erdéllyel, Moldvával, Havasalfölddel és a Krímmel szövetekezett, s „ha a hetmant támadás érné bárki részéről, akkor segítséget adnak neki, és mindenki egyként hadakozik”.²⁵ Ugyanebben a szellemben beszélt 1656. október 19-én Ivan Vigovszkij kancellár, a Zaporozsjei Had második embere – in medias res – Ujlaki Lászlóval, az ugyancsak Csigirinben tartózkodó erdélyi követtel: „Ha megbékéllettek, ü velek (ti. a lengyelek az oroszokkal – G. S.) felbontották az szövetséget” (ti. az 1654. évi kozák-orosz szövetséget – G. S.).²⁶

A Zaporozsjei Had álláspontja teljesen érthető volt. Elszigetelődését megakadályozandó 1656. szeptember 7-én Gyulafehérvárott Rákóczival egy olyan védő és támadó katonai paktumot írt alá,²⁷ amely Oroszország és a Krím támadása esetén katonai segítséget biztosított az Erdélyi Fejedelemség (és az erdélyi fejedelemnek elkötelezett Moldva és Havasalföld) részéről. Ráadásul ez a diplomáciai végzés a Zaporozsjei Hadnak Nyugat-Ukrajnát (tota Rubra Russia) is garantálta és még a formálódó svéd-kozák egyezményt is erősítette. Ez a gyulafehérvári egyezség Rákóczinak kizárólag csak egyetlen szempontból, a kozákság katonai erejének elnyerése szempontjából volt fontos. A lengyel korona sorsáról, a

Rzeczpospolita jövőjéről nem egyeztetett a hetmannel. Ebben a vonatkozásban a Zaporozsjei Hadat, illetve Hmelnyickij hetmant nem tekintette egyenrangú félnek. „Mi” – írta – „annyiban absolutus fejedelmek vagyunk, hogy halálnál egyéb, állapotunkat változtatni isten kegyelmeisége által nem szoktak, annak felette magunk vagyunk az régensek; de az ő kegyelmek állapotja különben vagyon; az hetmanságnak állatása, változtatása függ az alattok levőknek szabadságokból; egyéb-aránt is az *directio* magános hatalmában az hetmanoknak nincsen (kiemelés tőlem – G. S.).²⁸

A gyulafehérvári paktum azonnali cselekvésre ösztökélte Moszkvát. Alekszej Mihajlovics cár magyarázatot követelt Hmelnyickijtől: „Milyen okból kezdődhetett ez az ügy, hogy te, a hetman Rákóczival szövetkeztél a lengyelek ellen, hogy a Lengyel Koronába Rákóczit ültess? Milyen előnyök származik abból, ha Rákóczinak szavatókat adtatók, hogy lengyel királlyá teszitek? Mit tud ő nektek nyújtani, hiszen Rákóczi veletek nem egy vallású? Neked, a hetmannel azon kell munkálkodnod, hogy a lengyel királyi székbe cár öfelsége, hatalmas uralkodónk kerüljön”.²⁹

Hmelnyickij magyarázkodása egyáltalán nem nyugtatta meg a cári udvart, hiszen ismert tény volt, hogy a kozák vezető élesen bírálta Moszkvát a vilnai pontok miatt. Arra vetemedett a hetman, hogy a cári akaratból született döntéseket vitatta, s mindezt azzal indokolta, hogy a lengyelek hazugságaikkal félrevezették a cárt: „arra soha sem gondoltak, hogy cár öfelségét a Lengyel Koronába – Litván Nagyfejedelemségbe megválasztják és megkoronázzák.”³⁰

II. Rákóczi György 1656 novemberében-decemberében döntött véglegesen a lengyel korona megszerzéséért indított háború kérdéséről. Semmi és senki – sem III. Ferdinánd császár és IV. Mehmed szultán figyelmeztetései, sem anyja és felesége könyörgései – nem téríthette el hamis illúziójától. A fejedelmi kancellárián dolgozó juratus megfogalmazása szerint Rákóczit csak az élte, hogy lengyel király legyen (anhelat esse rex Poloniae).³¹ Alekszej Mihajlovics cár üzenete – Grigorij Volkov cári követ 1657. január 15-én érkezett a viski táborba – készíthette volna még Rákóczit elképzelésének revideálására. Volkov követ félreérthetetlenül a fejedelem tudtára adta azt a tényt, hogy a Zaporozsjei Had cár öfelségénél „*v vecsnom poddansztve*”, vagyis a hetman és az egész kozák had városaival, helységeivel egyetemben cár öfelsége „örökös alattvalója”. Vele szövetségre lépni, cári parancs nélkül hadakozni nem lehet. Ne feledje Rákóczi fejedelem azt sem – szónokolt a cári diplomata a már Lengyelország ellen mozgósított katonai táborban –, hogy Rzeczpospolita hivatalosan cár öfelségének ajánlotta fel a koronát, és jó lenne, ha Rákóczi felhagyna a királyság erőszakos megszerzésének kísérletével.³²

A kérés teljesen hasztalannak bizonyult, minden beterjesztett javaslat ellenkező hatású reakciót váltott ki Rákócziból. A lengyel koronáról azért nem mondhat le, mert a lengyelek azt *legitimo modo*, régen is, de legújában is felkínálták neki. Ha valóban Alekszej Mihajlovicsot akarná Lengyelország saját királyának, úgy bizonyosságot kellett volna adnia erről az országnak – célozgatott Rákóczi az elmaradt szejmre. Ezt az elhatározást nyilvánosságra kellett volna már hoznia [a lengyeleknek], márpedig ilyen esemény eddig nem történt. „*Si Jus violandum, Regni causa violandum est*” – oktatta ki a cár emberét.³³ Ez a fölényes és vis??szautasító magatartás mindennél beszédesebb példája Rákóczi politikai vakságának. Miközben a lengyel királyválasztás jogi feltételeinek hiányát kifogásolta az önjelölt cár esetében, eszébe sem jutott, hogy ő maga sem rendelkezett a királyválasztáshoz szükséges alkotmányjogi alapokkal. A választási processzus hivatalos kinyilvánítása, vagyis az *interregnum* hivatalos bejelentése nélkül, a királyjelölő szejm (*konwokacyjny sejm*) időpontjának kitűzése nélkül Alekszej Mihajlovics cár és II. Rákóczi György erdélyi fejedelem királyi aspirációja nem volt egyéb, mint a lengyel alkotmányban járatlan uralkodók eleve kudarcra ítélt próbálkozása a lengyel korona megszerzéséért.

Jegyzetek

1. Relacje nuncjuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690 (Wydat: E. Rykaczewski) T. 1. Berlin-Poznań, 1864. 299. – „szabad embernek születtem ... a szabadságot szeretem és megőrzöm. Isten segedelmével és általatok a ti választott királyotok lettem; a ti kérésetekre, a ti hívó szavatokra jöttem ide [Lengyelországba]. Ti helyeztéték fejemre a koronát és lettem királyotok, nem pedig faragott vagy festett bábutok (*non fictus neque pictus*). Uralkodni és kormányozni akarok és nem tűröm, hogy valaki is közületek ebben akadályozzon. ...” – elhangzott a toruńi szejmen, Báthori István megkoronázása után öt hónappal, 1576 októberében.
2. Gebei Sándor: II. Rákóczi György külpolitikája (1648–1657) Budapest, 2004. 82–87.
3. Kubala Ludwik: *Wojna szwecka w roku 1655 i 1656*. Lwów, 1913. 208.
4. Szilágyi Sándor (szerk.): *Monumenta Hungariae Historica Diplomataria* (továbbiakban: MHHD) 23. k. Budapest, 1874. 245.
5. Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdély és az északkeleti háború. Levelek és okiratok*. (továbbiakban: Erdély) 1. k. Budapest, 1890–1891. 512–515.
6. *Zserela do isztoriji Ukrajni-Ruszi*. (Matyeriali do isztoriji ukrajnszkoj kozaccsini) (továbbiakban: Zserela) T. 12. L’viv, 1911. 405.
7. Erdély... 1: 515.
8. Uo. 518.
9. *Dokumenti Bogdana Hmelnyickovo (1648-1657)* Kijev, 1961. 497.
10. Szolovjov, Sz. M. *Isztorija Rossziji sz drevnyejsih vremjon*. V. knyiga, 10. tom (V/10.) Moszkva, 1961. 666.
11. Uo. 654.
12. Szmolij, V.A. – Szytepankov, V. Sz. *Bogdan Hmel’nic’kij*. Szocial’no-politicsnij portret. (2-je vidannja) Kijiv, 1995. 559–560.

13. MHHD 23: 396, 407.
14. Brosztovszkij, P. K. Dnyevnyik dorogi na kommisziji v Vil'nu 1656 g. szamovo akta kommisziji naszkoro szpizszannij. In: Szbornyik Muhanova. Izdanyije 2-je. SPb., 1866. 483–542. (a vilnai tárgyalások menetéről Brzostowski Paweł Cyprian litván referendarius naplója tudósít – Brosztovszkij: Dnyevnyik); A vilnai szerződés variánsai: Haus, Hof- und Staatsarchiv (Bécs) Polonica 68 I., fasc. 35b, f. 8–10., Szobranijije goszudarsztvennih gramot i dogovorov. T. 4. Moszkva, 1828. 1–12.
15. Brosztovszkij, P. K.: Dnyevnyik..., 506–507.
16. Uo. 508.
17. Uo.
18. Uo. 509–510.
19. Uo. 522.
20. Uo.
21. Uo. 527.
22. Uo. 537.
23. Uo. 518.
24. Akti, odnoszjascsieszja k isztorii Juzsnoj i Zapadnoj Rosszii. (továbbiakban: Akti JUZR) T. 3. SPb., 1861. 551.
25. Uo. 552.
26. MHHD 23: 488.
27. Erdély... 2. k. Budapest, 1891. 110–111.
28. MHHD 23: 386.
29. Grusevszkij M. Sz.: Isztorija Ukrajni-Ruszi t. 9/2. Kijiv, 1931. 1348.
30. Akti JUZR 3: 597–598.
31. Zserela... 12: 417.
32. Erdély... 2: 264–265; Zserela... 12: 399–405.
33. Uo.